

SAMOOCENA I POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA ADOLESCENTÓW Z RODZIN PEŁNYCH I NIEPEŁNYCH

ANGELIKA KLESZCZEWSKA-ALBIŃSKA

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2309-7071>

Uniwersytet Opolski

ALEKSANDRA MANDLA

Uniwersytet Opolski

Wprowadzenie

Owroście liczby rozwodów i stale zwiększającej się liczbie tzw. rodzin monoparentalnych (Burkacka, 2017; Wolińska, 2016) donoszą opracowania naukowe, popularnonaukowe i prasa codzienna. Jednocześnie najbardziej aktualne dane liczbowe pochodzą z opracowanego przez GUS Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku. Z danych tych wynika, że około jedna czwarta (1 mln 288 tys.) rodzin w Polsce to rodziny, w których dziecko wychowywane jest przez samotnego rodzica. W tej liczbie 89% rodziców podejmujących samotną opiekę nad dziećmi stanowiły kobiety (GUS, 2011).

W efekcie oddzielenia od drugiego z rodziców dziecko może przeżywać problemy przejawiające się w zaburzeniach życia emocjonalnego bądź w postaci różnorodnych chorób (Konopka, Samochowiec, 2009; Lewandowska-Walter, Błażek, 2018). Dzieci wychowywane w środowiskach monoparentalnych narażone są na problemy niewystępujące w ogóle lub występujące rzadko w rodzinach pełnych, m.in. na: manipulację stanowiącą wypadkową konfliktu między rodzicami (Czerederecka, 2008), zmniejszenie poczucia bezpieczeństwa w sytuacji oddzielenia od matki (Czerederecka, 1999, 2008; Kaczmarek, Kotara, Pocent, 2004; Kowanetz, 1999), wystąpienie problemów związanych z praktycznym wykorzystywaniem umiejętności nabywanych w środowisku rodzinnym w interakcjach podejmowanych w społeczności rówieśniczej (Cebernik, 2002; Lamb, 1981), utrudnione nabywanie wiedzy o rolach płciowych, społecznych i kulturowych spełnianych przez obydwój opiekunów (Siegler, DeLoache, Eisenberg, 2011; Sheffield Morris, Silk, Steinberg, Myers, Robinson, 2007; Sroufe, 2001; Worthman, Tomlinson, Rotheram-Borus, 2016).

Jednocześnie pojawiają się w literaturze doniesienia podkreślające, że błędne jest założenie, że w rodzinach pełnych oboje rodzice są zaangażowani w opiekę i wychowanie dzieci (Brewaeys, 2010; DePaulo, 2015; Golombok, 2015). Szeroko pojmowana jakość życia dzieci zależy od wielu czynników, często niezwiązanych ze strukturą rodziny (Graham, 2012; Hryczuk, Korolczuk, 2015). Dla właściwego rozwoju dzieci potrzebują bezpiecznego, funkcjonalnego środowiska (Golombok, Badger, 2010; Kellett, 2010). Dopiero pojawienie się dysfunkcji w środowisku rodzinnym prowadzi do wystąpienia problemów (Ryś, 2003). Nie ma wówczas znaczenia, czy rodzina ma charakter pełny, czy pozostaje systemem monoparentalnym.

Uzasadnione wydaje się przeanalizowanie danych dotyczących funkcjonowania dzieci wychowujących się w rodzinach pełnych i rodzinach zdekompletowanych. Szczególnie ciekawe jest podjęcie analiz uwzględniających natężenie poziomu samooceny i poczucia bezpieczeństwa. Samoocena jest jednym z podstawowych konstruktów rozwijanych w okresie adolescencji i wpływających na całokształt funkcjonowania jednostki w późniejszym okresie jej życia (Baumeister, Campbell, Krueger, Vohs, 2003; Tsang, Yip, 2006). Poczucie bezpieczeństwa zaś jest silnie powiązane z rozwojem osobowości. Ma wpływ na związki z innymi ludźmi oraz radzenie sobie z problemami (Bandura, 1997; Davies, Harold, Goekemore, Cummings, 2002; Nims, 1998; Raina, Bahn, 2013).

Kształtowanie samooceny u dzieci

Przyjmuje się, że samoocena jest wskaźnikiem życia uczuciowego i stanowi odzwierciedlenie całej gamy nastrojów, stanów zadowolenia oraz niepokoju. Dokonywana jest z punktu widzenia zaspokojenia własnych potrzeb i/lub spełnienia wymagań otoczenia. Wysoka samoocena, tj. pozytywny wizerunek samego siebie, stanowi jeden z podstawowych determinantów pomyślnego przystosowania jednostki do otoczenia, poczucia osobistego szczęścia i zadowolenia. Z kolei niska samoocena, tj. negatywny wizerunek samego siebie, utrudnia przystosowanie się do otoczenia i znacznie ogranicza poczucie zadowolenia (Leśniak, 2003).

Warunkiem wstępnym, niezbędnym dla kształtowania dziecięcego poczucia własnej wartości, jest bycie wartością dla innych. Proces przekształcania przedmiotowego poczucia własnej wartości (poczucie bycia wartością dla innych) w podmiotowe poczucie własnej wartości (poczucie bycia wartością dla siebie) zaczyna się już w okresie wczesnego dzieciństwa, gdy rodzice przez zaspokajanie potrzeb dziecka dają mu do zrozumienia, że jest ono bardzo ważne (Kulas, 1986).

Zasadniczą rolę w tworzeniu się poczucia własnej wartości odgrywają dwa mechanizmy: (1) przeświadczenie o swojej ważności jako konsekwencji bycia ważnym dla innych znaczących osób; (2) porównywanie siebie z innymi, tj. ocenianie siebie w stosunku do innych. Wysokie i stabilne poczucie własnej wartości jest wypadkową poczucia, że działania i decyzje jednostki są zbliżone do wzorca idealnego, i to bez względu na to, czy jest on społecznie aprobowany, czy nie (Kulas, 1986; Misiewicz,

1983; Strycharska, 2004). Przebywanie w środowisku rodziny troskliwej i akceptującej daje dziecku fundament pod budowę stabilnej i pozytywnej samooceny. Życie w rodzinie, w której dziecko na co dzień mierzy się z koniecznością dorównywania zbyt wysokim jak na jego możliwości standardom lub nie otrzymuje od swojego opiekuna dostatecznie dużo potrzebnego mu zainteresowania, prowadzi do ukształtowania niskiej samooceny.

Kształtowanie poczucia bezpieczeństwa u dzieci

Potrzeba bezpieczeństwa odpowiada instynktowi samozachowawczemu, a jej niezaspokojenie wywołuje uczucie niepokoju i lęku (Terruwe, Baars, 2012). Na rozwój poczucia bezpieczeństwa u dziecka wpływa świadomość bycia akceptowanym przez rodziców oraz dobry klimat uczuciowy panujący w rodzinie (Czerederecka, 2008; Danilewicz, 1995; Gajda, 1986; Jackowska, 1980; Szydło-Kalinka, 2016; Terruwe, Baars, 2012).

Aby poczucie bezpieczeństwa wykształciło i rozwinęło się u dziecka, niezbędna jest bezpieczna, dostępna mu przestrzeń, która zachęca je do poznawania świata, eksplorowania, podejmowania zupełnie nowych dla niego aktywności. Za stworzenie tej przestrzeni w okresie dzieciństwa w głównej mierze odpowiadają rodzice (Brzezińska, 2011; Wygotski, 1971). Zdrowa, pozytywna relacja emocjonalna dziecka z opiekunem stanowi bazę do wykształcenia się u dziecka poczucia bezpieczeństwa oraz zaufania do innych. Szczególnie istotne jest tutaj wykształcenie u dziecka przekonania o przewidywalności dorosłych, którzy są gotowi do adekwatnego odpowiadania na potrzeby dzieci. Opiekun ma za zadanie zorganizowanie dziecku środowiska, które w sposób optymalny stymuluje jego rozwój, w którym nie doświadczy ono ani przeciążenia, ani deprywacji (Brzezińska, 2011).

Deficyty w rozwoju poczucia bezpieczeństwa pojawiają się wówczas, gdy ograniczona zostaje dostępność opiekunów dziecka (fizyczna i/lub emocjonalna) (Ciczkowska-Gierdziun, 2010; Cudak, 2004; Lasota, 2017; Rawa-Kochanowska, 2010; Wallerstein, Blakeslee, 2005), pojawiają się konflikty i występuje poczucie braku wsparcia ze strony opiekunów (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Cui, Conger, 2008; Cui, Donnellan, Conger, 2007; Cudak, 2004; Czerederecka, 2008, 2018; Jankowiak, 2015).

Samoocena i poczucie bezpieczeństwa u dzieci z rodzin niepełnych

Dzieci z rodzin dotkniętych rozwodem, w porównaniu do dzieci z rodzin pełnych, częściej wykazują niską samoocenę (Czerederecka, 2018; Grochocińska, 1990; Kaja, 1988), częściej, w porównaniu do dzieci z rodzin pełnych doświadczają smutku, braku poczucia sensu życia i deklarują niskie poczucie własnej wartości (Cudak, 2004, 2010; Kowaluk-Romanek, Bednarz-Grzybek, 2012; Piotrowska, 2010; Sokołowska, 2013), wstydzą się swoich środowisk pochodzenia i czują się gorsze od rówieśników z rodzin pełnych (Jach, 2013; Piotrowska, 2010; Szyszka, 2012).

Separacja i/lub rozwód prowadzą do obniżenia jakości życia dzieci (Amato, 2000; Berkman i in., 2015). Utrudniają pozostanie w relacjach społecznych analogicznych do tych sprzed rozstania opiekunów (Gilmore, 2006; McIntosh, Smyth, Kelaher, Wells, Long, 2011; Prazen, Wolfinger, Cahill, Kowaleski-Jones, 2011). U nastolatków wychowywanych przez samotnego rodzica częściej, w porównaniu do nastolatków wychowywanych w systemach z dwojgiem opiekunów, odnotowywano zachowania i problemy o charakterze eksternalizacyjnym (Breivik, Olweus, 2006; Turunen, 2013). W monoparentalnym środowisku wychowawczym opiekun ma znacznie bardziej ograniczoną możliwość nabywania wiedzy na temat społecznego otoczenia, w którym przebywa jego dziecko, w porównaniu do rodzin z dwojgiem opiekunów. W rezultacie dzieci w rodzinach niepełnych mogą z tego powodu czuć się mniej bezpiecznie niż w rodzinach pełnych (Frojd, Kaltiala-Hein i Rimpela, 2007; Sweeney, 2010). Dzieci wychowujące się w rodzinach niepełnych zgłaszają więcej skarg i jednocześnie rzadziej, w porównaniu do dzieci wychowywanych w rodzinach pełnych, wykorzystują swoich opiekunów jako źródło emocjonalnego wsparcia (FranssonLåftman, Östberg, Bergström, 2018; Låftman, Bergström, Modin, Östberg, 2014; Låftman, Östberg, 2006).

Niezaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, miłości i przynależności u dzieci prowadzi do poczucia osamotnienia. W następstwie zaś skłania dziecko do wycofania z relacji rówieńniczych, zamknięcia się w sobie i zwiększenia wrażliwości na wszelkie negatywne komunikaty napływające z otoczenia społecznego (Oleś, 2006). Dzieci, które czują się osamotnione, cechują się większym napięciem emocjonalnym, tendencją do samoobwiniania oraz niskim poczuciem własnej wartości (Majewska-Opiełka, 2006). Z kolei wysoka ocena własnej wartości zwiększa poczucie bezpieczeństwa w relacjach społecznych, redukuje obawę przed odrzuceniem i wykluczeniem (Trzebińska, 2008).

Badanie własne

Podstawowym celem badania własnego było udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy występują istotne różnice pod względem poziomu samooceny i poczucia bezpieczeństwa pomiędzy adolescentami z rodzin niepełnych a nastolatkami wychowującymi się w rodzinach pełnych. Na podstawie literatury założono, że zarówno poziom poczucia bezpieczeństwa, jak i samooceny, będą wyższe w grupie adolescentów wychowywanych w rodzinach pełnych w porównaniu do dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych.

Charakterystyka grupy badanej

W badaniu udział wzięło 120 osób (62 dziewczęta i 58 chłopców) w przedziale wiekowym od 15 do 17 r.ż. ($M = 15,87$ lat; $SD = 0,88$). Pośród wszystkich badanych wyróżniono grupę 58 adolescentów (30 dziewcząt i 28 chłopców) z rodzin niepełnych ($M = 15,93$ lat; $SD = 0,88$) oraz 62 adolescentów (32 dziewczęta i 30 chłopców) z rodzin pełnych ($M = 15,81$ lat; $SD = 0,88$).

Procedura badania

W badaniu dokonano pomiaru poczucia bezpieczeństwa oraz poziomu samooceny. W tym celu wykorzystano Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa (Uchnast, 1990) oraz Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny (O'Brien, Epstein, 1988). Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) pozwala na oszacowanie natężenia trzech wskaźników: (1) poczucia bliskości, rozumianej jako potrzeba przynależności, miłości i bliskości z innymi osobami; (2) poczucia stabilności, oznaczającego potrzebę bezpiecznego i uporządkowanego funkcjonowania w codziennym życiu oraz (3) poczucia zaufania do siebie, pojmowanego jako potrzeba szacunku do siebie i afirmacji własnej osoby (Uchnast, 1990). KPB jest jedną z bardziej rzetelnych miar umożliwiających oszacowanie poczucia bezpieczeństwa (współczynniki rzetelności dla poszczególnych komponentów wahają się od 0,81 do 0,93) (Uchnast, 1990). Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny (MSEI) zawiera dziewięć podskal umożliwiających oszacowanie natężenia różnych aspektów samooceny: (1) ogólnego poziomu samooceny – ogólny wskaźnik odczuć jednostki względem własnej osoby; (2) kompetencji – wskaźnik posiadanych zdolności, szybkości uczenia się i skuteczności w wykonywaniu określonych działań; (3) bycia kochanym – informacji o bliskich i intymnych relacjach z innymi oraz byciu przez nich akceptowanym; (4) popularności – bycia popularnym i lubianym przez innych; (5) zdolności przywódczych – zdolności kierowania ludźmi, wpływania na ich zachowanie, oceny własnej asertywności; (6) samokontroli – oceny własnej wytrwałości, zdyscyplinowania, zdolności panowania nad ciałem i emocjami; (7) samoakceptacji moralnej – zgodności pomiędzy wyznawanymi wartościami i postępowaniem; (8) atrakcyjności fizycznej – samooceny własnego wyglądu i atrakcyjności seksualnej; (9) witalności – oceny formy fizycznej i zdrowia. W narzędziu tym zidentyfikowano ponadto dwie dodatkowe skale: skalę integracji tożsamości, stanowiącą wskaźnik poczucia spójności własnej osoby oraz skalę kontrolną, będącą wskaźnikiem poziomu aprobaty społecznej. Kwestionariusz MSEI posiada zadowalające właściwości psychometryczne. Współczynniki rzetelności α Cronbacha dla poszczególnych podskal tego narzędzia wahają się od 0,70 do 0,90 (O'Brien, Epstein, 1988).

Badania przeprowadzono na terenie województwa śląskiego, po uzyskaniu zgody dyrektorów szkół, rodziców oraz samych respondentów. Za zgodą dyrektorów i nauczycieli badanie przeprowadzono podczas lekcji wychowawczych. Do udziału w badaniu zaproszono wyłącznie adolescentów pochodzących z rodzin pełnych oraz nastolatków pochodzących z rodzin niepełnych powstałych na skutek rozvodu rodziców. Zestaw testowy składał się z: metryczki (płeć, wiek, miejsce zamieszkania, struktura rodziny) i dwóch narzędzi standaryzowanych: Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) (Uchnast, 1990) oraz Wielowymiarowego Kwestionariusza Samooceny (MSEI) (Fecenec, 2008). Średni czas wypełnienia zestawu testowego wyniósł około 30 minut.

Analiza wyników

W pierwszej kolejności przeprowadzono analizę statystyk opisowych. Otrzymane wyniki przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Statystyki opisowe dla zmiennych zależnych

Zmienne:		Adolescenci z rodzin niepełnych N = 58		Adolescenci z rodzin pełnych N = 62	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Poczucie bezpieczeñstwa	Wynik ogólny	47,29	19,16	66,97	20,07
	Poczucie bliskości	16,66	6,58	22,02	5,75
	Poczucie stabilności	14,34	7,54	21,19	8,66
	Poczucie zaufania do siebie	16,29	8,39	23,76	7,69
Samooceńa	Samoakceptacja moralna	33,05	8,38	38,44	6,03
	Atrakcyjność fizyczna	27,83	7,38	33,63	6,25
	Ogólna samooceńa	25,07	5,76	35,10	4,98
	Bycie kochanym	33,36	7,86	38,08	6,88
	Obronne wzmocnienie samooceńy	42,98	7,72	46,11	7,68
	Popularność	30,34	4,93	36,08	5,12
	Samokontrola	26,76	6,63	33,63	4,57
	Integracja tożsamości	26,50	6,32	34,31	5,76
	Zdolności przywódcze	29,03	6,97	35,34	5,57
	Kompetencje	30,10	5,46	36,24	5,19
	Witalność	28,55	7,89	33,69	7,35

Źródło: opracowanie własne.

Adolescenci z rodzin niepełnych charakteryzowali się dość niskim natężeniem poczucia bezpieczeñstwa i umiarkowanym nasileniem samooceńy. Najwyższe wyniki adolescenti z tej grupy uzyskali w skali zapotrzebowania na aprobatę społeczną. Adolescenti z rodzin pełnych cechowali się umiarkowanym natężeniem poczucia bezpieczeñstwa i umiarkowanym nasileniem samooceńy. Najwyższe wyniki w tej grupie badani z rodzin pełnych również uzyskali w skali zapotrzebowania na aprobatę społeczną.

Pierwszy etap analiz polegał na ustaleniu, czy występują różnice istotne statystycznie pod względem poziomu poczucia bezpieczeñstwa i jego trzech komponentów pomiędzy adolescentami wychowującymi się w rodzinach pełnych i niepełnych. Wyniki przedstawia tabela 2. Z analizy wynika, że grupy adolescentów z rodzin niepełnych uzyskują istotnie niższe, w porównaniu do grupy adolescentów z rodzin pełnych, wyniki ogólne oraz wyniki na każdej z podskal poczucia bezpieczeñstwa.

Następnie sprawdzono, czy występują różnice istotne statystycznie pod względem poziomu poszczególnych komponentów samooceńy pomiędzy adolescentami wychowującymi się w rodzinach pełnych i niepełnych. Uzyskane rezultaty przedstawiono w tabelach 3 i 4.

Tabela 2. Różnice pod względem poziomu poczucia bezpieczeństwa i jego trzech komponentów pomiędzy adolescentami wychowującymi się w rodzinach pełnych i niepełnych

Zmienna grupująca: struktura rodziny					
Zmienna:	U	Z	<i>p</i>	Niepełna N = 58 <i>M (SD)</i>	Pełna N = 62 <i>M (SD)</i>
Wynik ogólny	792,50	-5,28	0,00***	47,29 (19,16)	66,97 (20,07)
Poczucie bliskości	895,00	-4,74	0,00***	16,66 (6,58)	22,02 (5,75)
Poczucie stabilności	937,00	-4,52	0,00***	14,34 (7,54)	21,19 (8,66)
Poczucie zaufania do siebie	862,00	-4,91	0,00***	16,29 (8,39)	23,76 (7,69)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Różnice pod względem poziomu obronnego wzmocnienia samooceny, popularności, integracji tożsamości i kompetencji pomiędzy adolescentami wychowującymi się w rodzinach pełnych i niepełnych

Zmienna grupująca: struktura rodziny					
Zmienna:	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	Niepełna N = 58 <i>M (SD)</i>	Pełna N = 62 <i>M (SD)</i>
Obronne wzmocnienie samooceny	-2,23	118	0,03*	42,98 (7,72)	46,11 (7,68)
Popularność	-6,24	118	0,00***	30,34 (4,93)	36,08 (5,12)
Integracja tożsamości	-7,08	118	0,00***	26,50 (6,32)	34,31 (5,76)
Kompetencje	-6,31	118	0,00***	30,10 (5,46)	36,24 (5,19)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Różnice w poziomie samoakceptacji moralnej, atrakcyjności fizycznej, ogólnej samooceny, bycia kochanym, samokontroli, zdolności przywódczych oraz witalności pomiędzy adolescentami wychowującymi się w rodzinach pełnych i niepełnych

Zmienna grupująca: struktura rodziny					
Zmienna:	U	Z	<i>p</i>	Niepełna N = 58 <i>M (SD)</i>	Pełna N = 62 <i>M (SD)</i>
Samoakceptacja moralna	1111,00	-3,61	0,00***	33,05 (8,38)	38,44 (6,03)
Atrakcyjność fizyczna	1048,00	-3,94	0,00***	27,83 (7,38)	33,63 (6,25)
Ogólna samoocena	266,00	-8,04	0,00***	25,07 (5,76)	35,10 (4,98)
Bycie kochanym	1170,50	-3,29	0,00***	33,36 (7,86)	38,08 (6,88)
Samokontrola	733,00	-5,59	0,00***	26,76 (6,63)	33,63 (4,57)
Zdolności przywódcze	953,00	-4,43	0,00***	29,03 (6,97)	35,34 (5,57)
Witalność	1166,50	-3,31	0,00***	28,55 (7,89)	33,69 (7,35)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki wskazują, że zarówno wynik ogólny, jak i wyniki poszczególnych podskal mierzących natężenie samooceny, pozostają istotnie niższe w grupie adolescentów z rodzin niepełnych w porównaniu do adolescentów z rodzin pełnych.

Dyskusja wyników

Uzyskane wyniki pozostają w zgodzie z doniesieniami wskazującymi na występowanie różnic w funkcjonowaniu dzieci z rodzin pełnych i zdekompletowanych w rezultacie rozwodu rodziców (Amato, 2010; Amato, Keith, 1991; Barnes, 1999; Chen, George, 2005; Czerederecka, 2008; Emery, Forehand, 1994; Haimi, Lerner, 2016; Kelly, Emery, 2003; Rodgers, Rose, 2002; Rushena, Prior, Sanson, Smart, 2005; Sandler, Tein, Mehta, Wolchink, Ayers, 2000). Do rozwodu rodziców prowadzi wiele zróżnicowanych problemów widocznych już we wcześniejszym życiu rodzinnym (np. alkoholizm jednego z rodziców, klótnie opiekunów) (Hansagi, Brando, Andreasson, 2000). Nie jest zatem jasne, czy poczucie bezpieczeństwa i samoocena nastolatków wychowywanych w rodzinach niepełnych jest wypadkową samego rozwodu, czy raczej zdarzeń go poprzedzających. Zdarza się, że dzieci doświadczające separacji lub rozwodem rodziców funkcjonują równie dobrze lub lepiej niż dzieci wychowywane w rodzinach pełnych dotkniętych np. konfliktem, narażonych na przemoc (Anderson, 2014; D'Onofrio, Emery, 2019; Laumann-Billings, Emery, 2000; Mooney, Oliver, Smith, 2009). Innymi słowy, możemy oczekiwać, że dzieci wychowujące się w pełnych stabilnych i funkcjonalnych rodzinach będą charakteryzować się wyższą jakością życia w porównaniu do dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych. Nadal niewiele jest opracowań dotyczących funkcjonowania dzieci w stabilnych systemach monoparentalnych, gdzie rodzic poświęca podopiecznemu swój czas, zapewnia poczucie bezpieczeństwa, zaspokaja podstawowe potrzeby dziecka i umożliwia realizację jego rozwoju.

Można sądzić, że nastolatki z rodzin niepełnych doświadczają braku wsparcia ze strony dorosłych (stąd niski wskaźnik poczucia bycia kochanym), a w ich życiu wystąpią kolejne problemy, np. depresja, trudności szkolne (Størksen, Røysamb, Holmen, Tambs, 2006), spadek formy psychofizycznej (Heifetz, Connolly, Pepler, Craig, 2010; Jeynes, 2000, 2002; Kowalczyk-Romanek, Bednarz-Grzybek, 2012; Pyżlak, 2010; Schofield, Weaver, 2015). Hipoteza ta wymaga jednak podjęcia dalszych studiów.

Niższe poczucie bezpieczeństwa u nastolatków z rodzin niepełnych może być wypadkową wielu różnorodnych czynników. Rozstanie rodziców mogło doprowadzić do wzrostu nieufności wobec ludzi i ukształtowania przekonania o nietrwałości związków międzyludzkich. Adolescenci mogą mieć poczucie straty bezpiecznej bazy, jaką stanowiła dla nich rodzina pochodzenia. Zmiany zachodzące w mózgu nastolatka (Perkins-Gough, 2015) mogą nasilać przeżywanie stresów związanych ze zmianą struktury rodziny (Brągiel, 1999; Cudak, 2010; Oppawsky, 2000; Schofield, Weaver, 2015).

Dzieci i młodzież, którzy doświadczali rozwodu rodziców, charakteryzują się dość niskim poczuciem bezpieczeństwa, poczuciem odrzucenia przez opuszczającego rodzica i niepewnością (Brągiel, 1999). Poczucie bezpieczeństwa u adolescentów może

zostać zachwiane przez ich trudne relacje z rodzicami (Amato, Keith, 1991; Breivik, Olweus, Endresen, 2009; Esmaeili, Yaacob, 2011). Doświadczenie rozwodu rodziców w okresie adolescencji może intensyfikować u nastolatka doświadczenie nieprzynależności, niedopasowania do „popsutej” rodziny pochodzenia czy poczucie bycia „innym” od rodziców (Amato, 2010; Hamama, Ronen-Shenhav, 2012; Pickhardt, 2018; Tahirović, Demir, 2018). Niejednokrotnie wiąże się również z narastającym brakiem zaufania do siebie samego oraz do innych osób we własnym otoczeniu. Na podstawie przekonania, że ludziom nie można ufać, a nawet najbliższe związki się rozpadają, budowane jest przekonanie, że nie warto nawiązywać bliższych relacji z koleżankami i kolegami. Adolescent z rodziny dotkniętej rozwodem rodziców odsuwa się wówczas zarówno od członków swojej najbliższej rodziny, jak i rówieśników. W efekcie takich działań spada samoocena nastolatka, a uprzednie negatywne doświadczenia ulegają dalszej intensyfikacji (Emery, 1999; Grych, 2005; Grych, Fincham, 2001; Vandervalk, Spruijt, Goede, Maas, Meeus, 2004).

Adolescenci w rodzinach pełnych cechują się wysokim natężeniem samooceny oraz poczuciem sensu życia (Cudak, 2010; Hamama, Ronen-Shenhav, 2012; Opozda, 2007). Kształtowanie wysokiej samooceny odbywa się dzięki poczuciu bezpieczeństwa i wzrastania w rodzinie zapewniającej jasne granice, rozwijającej umiejętności, zachęcającej do realizacji własnych celów (Brown, Manning, 2009; Carlson, 2006). Można przypuszczać, że środowisko rodzinne zapewnia stosowne wsparcie oraz buduje pozytywny wizerunek dziecka w jego własnych oczach (Hawkins, Amato, King, 2006; Cox, Paley, 1997; Falci, 2006; Fröjd, Kaltiala-Heino, Rimpelä, 2007; Hawkins, DuBois, Silverthorn, 2005; Jablonska, Lindberg, 2007; Sentse, Lindenberg, Omvlee, Ormel, Veenstra, 2010).

W kolejnych badaniach warto byłoby uwzględnić czas trwania niepełności rodziny, ocenę sytuacji socjalnej oraz psychospołecznej badanych, ocenę postaw nastolatków wobec własnych rodziców oraz przyczyny rozpadu związku rodziców. Istotne wydaje się uwzględnienie w badaniu pytań dotyczących problemów natury psychicznej występujących w rodzinie (np. zaburzeń, chorób psychicznych, uzależnień). Niezbędne są zatem kolejne badania w tym obszarze.

Bibliografia

- Amato, P.R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287.
- Amato, P.R., Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26–46.
- Anderson, J. (2014). The impact of family structure on the health of children: Effects of divorce. *The Linacre Quarterly*, 81(4), 378–387.
- Badura-Madej, W., Dobrzyńska-Mesterhazy, A. (2000). *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Bandura, A. (1997). *Selfefficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Barnes, G.G. (1999). Divorce transitions: Identifying risk and promoting resilience for children and their parental relationships. *Journal of Marital and Family Therapy*, 25, 425–441.

- Baumeister, R.F., Campbell, J.D., Krueger, J.I., Vohs, K.D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyle? *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 1–44.
- Berkman, L.F., Zheng, Y., Glymour, M.M., Avendano, M., Borsch-Supan, A., Sabbath, E.L. (2015). Mothering alone: Cross-national comparisons of later-life disability and health among women who were single mothers. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 69, 865–872.
- Brağiel, J. (1999). Skutki rozvodu rodziców z perspektywy dorosłego życia. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 11, 175–182.
- Breivik, K., Olweus, D. (2006). Adolescent's adjustment in four post-divorce family structures: Single mother, stepfather, joint physical custody and single father families. *Journal of Divorce and Remarriage*, 44, 99–124.
- Breivik, K., Olweus, D., Endresen, I. (2009). Does the quality of parent–child relationships mediate the increased risk for antisocial behavior and substance use among adolescents in single-mother and single-father families? *Journal of Divorce and Remarriage*, 50, 400–426.
- Brewaeys, A. (2010). Men not included: A review of single and lesbian mother DI families: Mother-child relationships in child development. W: W. Ombeleti, H. Tournaye (red.), *Artificial insemination: An update. Facts, views and vision in ObGyn* (s. 74–79). Wetteren: Universal Press.
- Brown, S.L., Manning, W.D. (2009). Family boundary ambiguity and the measurement of family structure: The significance of cohabitation. *Demography*, 46(1), 85–101.
- Brzezińska, A.I. (2011). Wczesna edukacja a rozwój dziecka. *Remedium*, 5(219), 1–3.
- Burkacka, I. (2017). Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego. *Artes Humanae*, 2, 61–94.
- Carlson, M.J. (2006). Family structure, father involvement, and adolescent behavioral outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 137–154.
- Cebernik, R. (2002). Rola ojca w rozwoju dziecka i jej społeczno-kulturowe uwarunkowania. W: K. Appelt, J. Wojciechowska (red.), *Zadania i role społeczne okresu dorosłości* (s. 187–208). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Chen, J., George, R.A. (2005). Cultivating resilience in children from divorce families. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 20(10), 1–4.
- Ciczowska-Gierdziun, M. (2010). Tworzenie „spirali zyczliwości” wobec rodzin w sytuacji rozvodu (doświadczenia polskie i zagraniczne). W: M. Ciczowska-Gierdziun, E. Kantowicz (red.), *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku* (s. 122–133). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Cox, M.J., Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology*, 48(1), 243–267.
- Cudak, H. (2004). *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Cudak, H. (2010). *Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Cui, M., Conger, R.D. (2008). Parenting behavior as mediator and moderator of the association between marital problems and adolescent maladjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 18(2), 261–284.
- Cui, M., Donnellan, M.B., Conger, R.D. (2007). Reciprocal influences between parents' marital problems and adolescent internalizing and externalizing. *Behavior Developmental Psychology*, 43(6), 1544–1552.
- Czerederecka, A. (2008). Manipulowanie dzieckiem przez rodziców rywalizujących o udział w opiece. *Dziecko Krzywdzone*, 7(4), 15–34.
- Czerederecka, A. (red.). (2018). *Rodzina w sytuacji około rozwodowej*. Kraków: IES Wydawnictwo Ekspertyz Sądowych.
- Czerederecka, A. (1999). Syndrom odosobnienia od jednego z rodziców u dzieci z rozbitych rodzin. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 5–13.

- Czerederecka, A. (2005). Syndrom oddzielenia od drugoplanowego opiekuna (PAS) – przydatność diagnozy w badaniach sądowych w kontekście krytyki zjawiska. *Nowiny Psychologiczne*, 3, 31–42.
- Danilewicz, W. (1995). Zagrożenia realizacji funkcji współczesnej rodziny. Wybrane problemy. W: W. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krzesińska-Żach (red.), *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym* (s. 37–82). Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Davies, P.T., Harold, G.T., GoekeMorey, M.C., Cummings, E.M. (2002). Child emotional security and interpersonal conflict. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 67, 1–113.
- DePaulo, B. (2015). *Single parents and their children. The good news no one ever tells you*. California: Create Space Independent Publishing Platform.
- D’Onofrio, B., Emery, R. (2019). Parental divorce or separation and children’s mental health. *World Psychiatry*, 18(1), 100–101.
- DuBois, D.L., Silverthorn, N. (2005). Natural mentoring relationships and adolescent health: Evidence from a national study. *American Journal of Public Health*, 95(3), 518–524.
- Emery, R. (1999). *Marriage divorce and children’s adjustment*. Beverly Hills: Sage Publication.
- Emery, R.E., Forehand, R. (1994). Parental divorce and children’s wellbeing: A focus on resilience. W: R.J. Haggerty, L.R. Sherrod, N. Garmezy, M. Rutter (red.), *Stress, risk, and resilience in children and adolescents: Processes, mechanisms, and interventions*. New York: Cambridge University Press.
- Esmaili, N.S., Yaacob, S.N. (2011). Post-divorce parental conflict and adolescents’ delinquency in divorced families. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(19), 60–66.
- Falci, C. (2006). Family structure, closeness to residential and nonresidential parents, and psychological distress in early and middle adolescence. *Sociological Quarterly*, 47(1), 123–146.
- Fecenec, D. (2008). *Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny MSEI*. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Fransson, E., Låftman, S.B., Östberg, V., Bergström, M. (2018). Wellbeing among children with single parents in Sweden: Focusing on shared residence. W: R. Nieuwenhuis, L.C. Maldonado (red.), *The triple bind of single-parent families. Resources, employment and policies to improve well-being* (s.145–170). Bristol: Policy Press University of Bristol.
- Fröjd, S., Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M. (2007). The association of parental monitoring and family structure with diverse maladjustment outcomes in middle adolescent boys and girls. *Nordic Journal of Psychiatry*, 61(4), 296–303.
- Gajda, J. (1986). *Dziecko a konflikty małżeńskie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Gilmore, S. (2006). Contact/shared residence and child well-being: Research evidence and its implications for legal decision-making. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 20(3), 344–365.
- Golombok, S. (2015). *Modern Families: Parents and children in new family forms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golombok, S., Badger, S. (2010). Children raised in mother-headed families from infancy: A follow-up of children of lesbian and single heterosexual mothers, at early adulthood. *Human Reproduction*, 25(1), 150–157.
- Graham, S. (2012). Choosing single motherhood? Single women negotiating the nuclear family ideal. W: D. Cutas, S. Chan (red.), *In Families – beyond the nuclear ideal* (s. 97–109). London: Bloomsbury Academic.
- Grochocińska, R. (1990). *Psychospołeczna sytuacja dzieci w rodzinach rozbitych*. Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Grych, J.H. (2005). Inter-parental conflict as a risk factor for child maladjustment: Implications for the development of prevention programs. *Family Court Review*, 43, 97–108.
- Grych, J.H., Fincham, F.D. (2001). *Inter-parental conflict and child development: theory, research, and applications*. New York: Cambridge University Press.

- GUS. (2011). NSP 2011. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechn/nsp-2011/>, dostęp: 21.07.2019.
- Haimi, M., Lerner, A. (2016). The impact of parental separation and divorce on the health status of children, and the ways to improve it. *Journal of Clinical and Medical Genomics*, 4(1), 1–7.
- Hamama, L., Ronen-Shenhav, A. (2012). Self-control, social support, and aggression among adolescents in divorced and two-parent families. *Children and Youth Services Review*, 34, 1042–1049.
- Hansagi, H., Brando, L., Andreasson, S. (2000). Parental divorce: Psychosocial well-being, mental health and mortality during youth and young adulthood. A longitudinal study of Swedish conscripts. DOI: 10.1093/eurpub/10.2.86, dostęp: 23.07.2019.
- Hawkins, D.N., Amato, P.R., King, V. (2006). Parent-adolescent involvement: The relative influence of parent gender and residence. *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 125–136.
- Heifetz, M., Connolly, J., Pepler, D., Craig, W. (2010). Family divorce and romantic relationships during early adolescence. *Journal of Divorce and Remarriage*, 51, 366–378.
- Hryczuk, R., Korolczuk, E. (2015). *Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Jablonska, B., Lindberg, L. (2007). Risk behaviors, victimization and mental distress among adolescents in different family structures. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42, 656–663.
- Jach, N. (2013). Rodzina niepełna a zaburzenia afektywne u dzieci w fazie wczesnej adolescencji. W: I. Siudem, M. Stencel (red.), *Zrozumieć człowieka – zrozumieć świat*. T. 2. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Jackowska, E. (1980). *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszym wieku szkolnym*. Warszawa: WSiP.
- Jankowiak, B. (2015). Konflikt między rodzicami jako czynnik ryzyka nieprzystosowania dzieci i młodzieży. *Studia Edukacyjne*, 36, 165–178.
- Jeynes, W. (2000). A longitudinal analysis on the effects of remarriage following divorce on the academic achievement of adolescents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 33, 131–148.
- Jeynes, W. (2002). Does parental involvement eliminate the effects of parental divorce on the academic achievement of adolescents? *Journal of Divorce and Remarriage*, 37, 101–115.
- Kaczmarek, J., Kotara, H., Pocent, T. (2004). *Syndrom odosobnienia od jednego z rodziców. Mechanizmy psychologiczne występujące w konflikcie okolorozwodowym według koncepcji Richarda Gardnera*. Warszawa: Komitet Ochrony Praw Dziecka.
- Kaja, B. (1988). Samooceana dzieci 6-letnich z rodzin rozwiedzionych. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 17–25.
- Kellett, M. (2010). *Rethinking children and research: Attitudes in contemporary society*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Kelly, J.B., Emery, R.E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations: Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 52, 352–362.
- Konopka, A., Samochowiec, J. (2009). Zespół alienacji rodzicielskiej – co powinien wiedzieć profesjonalista. *Psychiatria*, 6(3), 103–110.
- Kowaluk-Romanek, M., Bednarz-Grzybek, R. (2012). Dziecko w matni rozvodu rodziców. *Roczniki Pedagogiczne*, 4(3), 73–92.
- Kowanetz, M. (1999). Rola dziadków w opiece nad dziećmi w rodzinach rozbitych. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 15–21.
- Kulas, H. (1986). *Samooceana młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Låftman, S.B., Bergström, M., Modin, B., Östberg, V. (2014). Joint physical custody, turning to parents for emotional support, and subjective health: A study of adolescents in Stockholm, Sweden. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(5), 456–462.
- Låftman, S.B., Östberg, V. (2006). The pros and cons of social relations: An analysis of adolescents' health complaints. *Social Science and Medicine*, 63(3), 611–623.
- Lamb, M.E. (1981). *The role of the father in child development*. New York: Wiley.

- Lasota, A. (2017). Responsywność opiekuna a poczucie autonomii dziecka we wczesnym dzieciństwie. *Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne*, 2(5), 84–100.
- Laumann-Billings, L., Emery, R.E. (2000). Distress among young adults from divorced families. *Journal of Family Psychology*, 14, 671–87.
- Leśniak, A. (2003). Wpływ samooceny na funkcjonowanie uczniów. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 6, 33–36.
- Lewandowska-Walter, A., Błazek, M. (2018). Rozwód i poważne problemy zdrowotne dziecka – analiza sytuacji rodzinnej. W: A. Czerederecka (red.), *Rodzina w sytuacji okolorzodowej. Współczesne dylematy psychologiczne i prawne* (s. 255–283). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
- Majewska-Opiełka, I. (2006). *Wychowanie do szczęścia*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- McIntosh, J., Smyth, B., Kelaher, M., Wells, Y., Long, C. (2011). Post-separation parenting arrangements: Patterns and developmental outcomes: Studies of two risk groups. *Family Matters*, 86, 40–48.
- Misiewicz, A. (1983). *Poczucie własnej wartości u młodzieży*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Mooney, A., Oliver, C., Smith, M. (2009). *Impact of family breakdown on children's well-being. Evidence review*. London: Institute of Education, University of London.
- Nims, D.R. (1998). Searching for self: A theoretical model for applying family systems to adolescents group work. *Journal for Specialists in Group Work*, 23, 133–144.
- Oleś, M. (2006). Psychologiczna charakterystyka dzieci o wysokim i niskim poczuciu osamotnienia. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), 121–140.
- Opozda, D. (2007). Wychowawcza funkcja rodziców w rozwoju tożsamości młodzieży. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 49–56.
- Oppawsky, J. (2000). Parental bickering, screaming, and fighting: etiology of the most negative effects of divorce on children from the view of the children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 32, 141–147.
- Perkins-Gough, D. (2015). Secrets of the teenage brain: A conversation with Frances E. Jensen. *Educational Leadership*, 73, 16–20.
- Pickhardt, C. (2018). *Who stole my child? Parenting through four stages of adolescence*. Las Vegas: Central Recovery Press.
- Piotrowska, M. (2010). Wpływ rozwodu rodziców na ich dorosłe dzieci. Przegląd badań. *Rocznik Adragogiczny*, 158–173.
- Prazen, A., Wolfinger, N.H., Cahill, C., Kowaleski-Jones, L. (2011). Joint physical custody and neighborhood friendships in middle childhood. *Sociological Inquiry*, 81(2), 247–259.
- Pyżlak, G. (2010). Rodzina niepełna i jej wpływ na sytuację wychowawczą dziecka. *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne*, 2(57), 91–104.
- Raina, S., Bhan, K.S. (2013). A study of security-insecurity feelings among adolescents in relation to sex, family system and ordinal position. *International Journal of Educational Planning and Administration*, 3(1), 51–60.
- Rawa-Kochanowska, A. (2010). Obraz rodziny u „sierot emigracyjnych”. W: W. Muszyński (red), *Rodzina w sieci wartości. Religia, praca i czas wolny*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rodgers, K.B., Rose, H.A. (2002). Risk and resiliency factors among adolescents who experience marital transitions. *Journal of Marriage and Family*, 64(4), 1024–1037.
- Rushena, E., Prior, M., Sanson, A., Smart, D. (2005). A longitudinal study of adolescent adjustment following family transitions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 353–363.
- Ryś, M. (2003). *Psychologia małżeństwa w zarysie*. Warszawa: CMPP-P MEN.
- Sandler, I.N., Tein, J.-Y., Mehta, P., Wolchik, S., Ayers, T. (2000). Coping efficacy and psychological problems of children of divorce. *Child Development*, 71, 1099–1118.

- Schofield, T., Weaver, J. (2015). Mediation and moderation of divorce effects on children's behavior problems. *Journal of Family Psychology, 29*, 39–49.
- Sentse, M., Lindenberg, S., Omvlee, A., Ormel, J., Veenstra, R. (2010). Rejection and acceptance across contexts: Parents and peers as risks and buffers for early adolescent psychopathology. The TRAILS study. *Journal of Abnormal Child Psychology, 38*(1), 119–130.
- Sheffield Morris, A., Silk, J.S., Steinberg, L., Myers, S.S., Robinson, L.R. (2007). The role of the family context in the development of emotional regulation. *Social Development, 16*(2), 361–388.
- Siegler, R., DeLoache, J., Eisenberg, N. (2011). *How children develop*. New York: Worth Publishers.
- Sokołowska, E. (2013). Dorosłe dzieci rozwiedzionych rodziców – przegląd teorii i badań. *Ogrody Nauki Sztuk, 3*, 109–122.
- Sroufe, L.A. (2001). From infant attachment to promotion of adolescent autonomy: Prospective, longitudinal data on the role of parents in development. W: J.G. Borkowski, S.L. Ramey, M. Bristol-Power (red.), *Parenting and the child's world: Influences on academic, intellectual, and social-emotional development* (s. 187–202). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Størksen, I., Røysamb, E., Holmen, T., Tambs, K. (2006). Adolescent adjustment and well-being: Effects of parental divorce and distress. *Scandinavian Journal of Psychology, 47*, 75–84.
- Strycharska-Gać, E. (2004). Znaczenie akceptacji w procesie wychowawczym. *Nowa Szkoła, 4*, 38–40.
- Sweeney, M.M. (2010). Remarriage and stepfamilies: Strategic sites for family scholarship in the 21st century. *Journal of Marriage and Family, 72*(3), 667–684.
- Szydło-Kalinka, M. (2016). Rozwód jako zagrożenie instytucji małżeństwa i rodziny – aspekty prawne i socjologiczne. W: K. Pujer (red.), *Rodzina i szkoła wobec szans i zagrożeń społeczno-cywilizacyjnych* (s. 87–100). Wrocław: Exante.
- Szyska, M. (2012). Jakość życia rodzin niepełnych w Polsce. W: M. Klimek, B. Więckiewicz (red.), *Problemy współczesnej rodziny polskiej* (s. 157–173). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Tahirović, S., Demir, G. (2018). Influence of parental divorce on anxiety level of adolescents. W: Ş. Çetinkaya (red.), *Contemporary Perspective on Child Psychology and Education*. <https://www.intechopen.com/books/contemporary-perspective-on-child-psychology-and-education>, dostęp: 20.02.2020. DOI: 10.5772/intechopen.71287.
- Terruwe, A.A., Baaras, C.W. (2012). *Integracja emocjonalna. Jak uwierzyć, że jesteś kochany i potrafisz kochać*. Poznań: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów.
- Trzebińska, E. (2008). *Psychologia pozytywna*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Tsang, S.K., Yip, F.Y. (2006). Positive identity as a positive youth development Construct: Conceptual bases and implications for curriculum development. *International Journal of Adolescent Medicine and Health, 18*, 459–466.
- Turunen, J. (2013). Family structure, gender, and adolescent emotional well-being. *Journal of Divorce and Remarriage, 54*(6), 476–504.
- Uchnast, Z. (1990). Metoda pomiaru poczucia bezpieczeństwa. W: A. Januszewski, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.), *Wykłady z psychologii w KUL*. T. 5 (s. 95–108). Lublin: RW KUL.
- Vandervalk, I., Spruijt, E., Goede, M., Maas, C. Meeus, W. (2004). Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescent emotional adjustment: A multilevel analysis. *Journal of Family Issues, 25*(3), 291–317.
- Wallerstein, J.S., Blakeslee, S. (2005). *Rozwód, a co z dziećmi?*, Poznań: Wydawnictwo Zyski S-ka.
- Wolińska, J.M. (2016). Obraz rodziny generacyjnej w percepcji samotnych matek. *Horyzonty Psychologii, 6*, 45–73.
- Worthman, C.M., Tomlinson, M., Rotheram-Borus, M.J. (2016). When can parents most influence their child's development? Expert knowledge and perceived local realities. *Social Science and Medicine, 154*, 62–69.
- Wygotski, L.S. (1971). Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym. W: L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne* (s. 517–530). Warszawa: PWN.

SELF-ASSESSMENT AND SENSE OF SECURITY IN ADOLESCENTS FROM TWO- AND ONE-PARENT FAMILIES

Abstract

The article includes a review of the literature and a description of the empirical study aimed at comparing the average level of sense of security and of self-assessment in groups of adolescents from two- and one-parent (as a result of divorce) families. A group of 120 participants (62 W, 58 M) aged 15–17 ($M = 15.87$; $SD = 0.88$) took part in the study. Based on the data obtained in the Sense of Security Questionnaire (SSQ) and the Multidimensional Self-Assessment Questionnaire (SAQ) it was proved, that adolescents raised in one-parent families are characterized by a statistically significantly lower level of sense of security and of self-assessment than adolescents raised in two-parent families.

Keywords: psychology, adolescents, sense of security, self-assessment, family environment